

המיתוס המניכאי שתואר לעיל מונה את האיכויות הקשורות לעקרון הרוע: פילוג, זרון, אנוכיות, הרסנות, מרירות ומאבק, תשוקה, שנאה, קנאה, רצון לבעלות, חייטיות וחרון, כעס (Jonas [1958] 1963: 210–221). כל אלה הן תכונות שנתפסות כרעות בקנון התרבותי שיצר את המיתוס ולכן מורחקות ומושלכות ומגולמות בתוך הדימוי הארכיטיפי של הרוע.

התכונות הללו נתפסות כחלק מרוע כיוון שהן גורמות סבל לאדם שחוה אותן. בהמשגה הגנוסטית, כמו בהמשגה הבודהיסטית, התשוקות מונעות מהאדם להגיע לשלוות נפש וקושרות אותו לדברים חומריים שהיעדרם או הקושי להשיגם מעוררים סבל. על פי האמת הנאצלת הראשונה של הבודהיזם, הסבל הוא תוצאה של הקשר לחמשת הצירופים של הכוחות הפיזיים והנפשיים: חושים, תחושות, תפיסות ומושגים הנובעים מהתחושות, מבנים נפשיים מודעים ולא-מודעים וכן מחשבות (Samyutta Nikaya, LVI: 11, Sumedho 1992). התשוקה, הבורות והקיום קשורים זה בזה ויוצרים את סמסרה – הגלגל האינסופי של לידה, מוות ולידה מחדש, שהוא מקור לסבל (אליאדה [1976] 2001: 77). בהמשגה הזאת הסבל נובע מההשתוקקות ומהיעדר ולא מהתוקפנות או האלימות הישירה שמאיימים על החיים ועל שלמות הגוף של האדם.

השטן

הדימוי הארכיטיפי הנפוץ ביותר לרוע בעולם המערבי הוא השטן, המופיע באינסוף מיתוסים. מיוחסות לו כל התכונות הרעות המתוארות במיתוסים: סירחון, כיעור, אלימות, רצחנות, מיניות, גופניות, תשוקה, תאוה, פיתוי, התנגדות, יריבות, ערמומיות ושקר. ההיסטוריון ג'פרי ברטון ראסל מסכם את מאפייניו של השטן על פי הברית החדשה: התגלמות הרוע, מזיק לבני האדם באופן ישיר בהתקפה על גופם או השתלטות עליהם, מעמיד בני אדם בניסיון ומפתה אותם לחטוא כדי להרוס אותם ולגייס אותם לצדו במאבקו באל, מאשים ומעניש חוטאים, ראש קבוצה של רוחות רעות, מלאכים שנפלו ושדים, מוטמעות בו האיכויות הרעות של רוחות הטבע ההרסניות העתיקות, שליט העולם הזה והגופים החומריים עד שתיכון ממלכת האל (Russell 1977: 256). כך מוגדר השטן על פי הנוק שהוא מסב לאדם וגם כמנוגד לטוב. האנליטיקאי היונגיאני אבי באומן מתייחס לשטן כדימוי ארכיטיפי של הרוע שיש להתמודד-אתו ולהתגבר עליו, ושאינו לו היבט חיובי כמו לארכיטיפים אחרים. הרוע המוחלט הזה הוא שלילי ותפקידו לאתגר את האדם, הגיבור של מסע התפתחות התודעה, ולגבור עליו: "השטן, זה העומד

מול אלוהים הבורא את האדם, הוא מעין אתגר לאני המתפתח: הוא מחזק את גבולות הטוב, נותן לאור את משמעותו דרך הבלטת החושך" (באומן 2005: 39).

מאפייני הרוע במיתוסים שונים מתרבות לתרבות, אבל קשורים ביניהם בצברים של איכויות דומות. תמונת הרוע העולה מסקירת המיתוסים מציירת אותו כקשור לארציות ולגופניות, לחייתיות, ומאפייניו הם גודל עצום, מיניות, תוקפנות, רצחנות, בוגדנות, תשוקות ורגשות מסוימים ועוצמתיים. הרוע בכללו קשור ביצרים, אבל לא בתוקפנות ובמיניות בלבד אלא בתוקפנות ובארציות, על כל מה שנלווה אליהן. יונג מזכיר בספרו *The Archetypes and the Collective Unconscious* כי הסימבוליקה של הרוע מתבטאת באלמנטים החשוכים, הליליים, הנמוכים והקטוניים (1959 [1968: 234]). המאפיינים שנקשרים לרוע, לדעתו של יונג, הם העולם הקטוני שמתחת, אשר מיוצג בנפש על ידי הלא-מודע, הארציות, עולמה של האם הגדולה והעיקרון הנשי המנוגד לעקרון הזכרי השולט ולעולם האב (Jung [1953] 1968: 25). ונוימן מסכם: "זיהום, מחלה, שטן ומוות הם קבוצת סמלים מגובשת המייצגת את העולם התחתון, האנאלי, המאיים ומסכן את הקיום העליון של הראש והאגו" (נוימן [1963] 2011: 145). חלוקה זו מייחסת את הרוע ללא-מודע, המנוגד למודעות, להיגיון ולסדר. אך הלא-מודע הוא גם מקור לידע ולהכוונה עבור המודעות ואיכויותו המוסריות תלויות ביחס של המודעות כלפיו (Stein 1995). התכונות האנושיות המקושרות לרוע מופיעות בחלק מהתרבויות כישויות לעצמן ואילו בתרבויות אחרות, בעיקר באלה שמושפעות מהתרבות הנוצרית, תכונות אלה מתוארות כנטועות באדם, כמוקד רוע וכמנוגד לאל שכולו טוב.

הרוע מומשג במיתוסים מנקודת מבט אנתרופוצנטרית של האגו המודע המתבונן בעולם ומנסה לשרוד בו. הוא מתואר כמאיים על קיומו של האדם, על החיים ועל שלמות גופו ונפשו, ומפחיד אותו. ההשתוקקות וההיעדר נתפסים גם הם כחלק מרוע כיוון שהם גורמים סבל ומצוקה לאדם. כך כאב וסבל, קטיעת החיים ואיום עליהם, היעדר ואלימות הגורמים לסבל, כל אלה נתפסים על ידי האדם יוצר המיתוס כקשורים לרוע. נראה שהמיתוסים מתארים את גורמי הסבל כרוע ברוח דבריו של ניטשה, שטען כי המעשים שאנו תופסים כרוע מונעים למעשה משאיפה להימנע מכאב ולהגיע לעונג, ואינם נתונים לשיקול דעת או לרצון חופשי (ניטשה תשס"ח: 88, סעיף 99). נראה שאין מאפיין אחד שנחשב לרע בכל התרבויות מאז בריאת העולם. קריאת המיתוסים מעלה דוגמאות סותרות לרבים ממאפייני הרוע – מה שנחשב רוע במיתוס של תרבות אחת נחשב טוב במיתוס של תרבות אחרת. עם זאת ישנם מאפיינים הקשורים ברוע שרווחים יותר מאחרים.

לאור זאת יחסיות הרוע ברורה, וכך גם תלותו בעמדת האגו, עמדת התודעה שיוצרת את המיתוס. זו עמדה שתלויה במאפייני תרבות, ובקנון התרבותי של החברה שבה נוצר המיתוס. אבל בחשיבה תלויה כזאת יש סכנה של רלטיביזם. לדעתי הרלטיביזם צומח מההתבוננות בגוף המיתוסים העולמי הרחב, בעוד האמירות המהותניות שמציעים המיתוסים רלוונטיות בעיקר להתבוננות בהם מתוך התרבות שיצרה אותם. כך איכויות הרוע המתוארות במיתוס הן מהותיות לתרבות שיצרה אותו, אבל מן הקריאה הכוללת של מיתוסים רבים נראה כי תוכן הרוע אינו אימננטי. עם זאת, עצם קיום הרוע כתבנית, כארכיטיפ, מופיע ברוב התרבויות כמרכיב בתיאור העולם מבריאתו, אם כי לא ככולן. אף על פי שיונג טען שהצל הוא דמות שמאפייניה אוניברסליים (Jung 1959: 34), נראה שלא המאפיינים הם אוניברסליים אלא קיום תבנית של רוע שטבועה בנפש האנושית ובתפיסה שלנו כבני אדם וכמטפלים.

בטיפול, המחשבה שרוע הוא תלוי נקודת מבט עלולה להביא לחשיבה רלטיביסטית, שאינה יכולה לראות טוב או רע בתוכן נפשי או בהתנהגות ואינה מסוגלת להביע עמדה. מצד שני חוסר מודעות ליחסיות של קביעת הרוע מנקודת מבט שהיא תלויה תרבות יכולה להוביל את המטפל לעמדה מוסרית או מוסרנית שאינה רואה את ההקשר התרבותי שבו מתעצבת נפשו של המטופל. ההקשר התרבותי שבו התעצבו ערכיו של המטפל משפיע על נוכחותו בחדר הטיפול, גם כשהוא חושב שהוא משהה את השיפוט המוסרי שלו ומאמץ עמדה ניטרלית. העיוורון של המטפל להטיה הנגרמת על ידי תפיסות הטוב והרע עלול להוביל לשיפוט לא-מודע ולפגיעה בטיפול. על המטפל להיות מודע להבניה התרבותית המכתיבה את תפיסתו את הרוע, וגם להבניה המכתיבה את תפיסתו של המטופל את הרוע.

מה קורה בטיפול כשאנחנו המטפלים מגדירים מאפיינים או התנהגויות מסוימות של המטופל כרעות? אני חושבת שאם אני קוראת למאפיין מסוים של המטופל – תכונה או התנהגות – רוע, אתקשה לעבוד אתו. לדעתי, ההימנעות של עולם הטיפול מהשימוש במושג רוע קשורה לאפשרות לעבוד אתו. המונח רוע שייך לתחום המוסרי, והידיעה של מה טוב ומה רע נלמדת במהלך ההתפתחות. כשאנחנו קוראים למאפיינים אנושיים בשם רוע, אנחנו מוציאים אותם מתחום הדיון בחוויה וברגשות הקשורים אליו, וממקמים אותם בתחום של מה שהחברה מכתיבה כטוב או רע – החינוך או החוק. איננו יכולים לעבוד אתו בכלים של ההבנה האמפטיית והחיבור לחוויה שהם מרכזיים בתפיסה הטיפולית בת זמננו. כשאנחנו מגדירים משהו כרע אנחנו מרחיקים אותו ונמנעים מלפגוש אותו. קריאתו של יונג להכיר את הצל ולקבל אחריות עליו (Jung 1959) מחברת את התכנים המורחקים האלה

בחזרה אל החוויה האנושית, ומאפשרת לעבוד עם הרוע – זה שכתוכנו וזה שבתוך המטופלים שלנו. האדם השלם נקרא לקבל אחריות לרוע שבו ולא רק לנסות להיפטר ממנו כדי להידמות לאידיאל של טוב. או כמו שכתב יונג: "אדם לא נעשה מואר אם הוא מדמיין דמויות של אור, אלא כשהוא הופך את החשיכה למודעת" (תרגום שלי מתוך: Jung, The Philosophical Tree, CW 13, [1945] 1967: 335).

המיתוסים יכולים ללמד אותנו כמטפלים להכיר את הצורות השונות שבהן יכול רוע להופיע בעולם, ובהקבלה בנפש האנושית, ולהיות מודעים לנוכחותו בתוכנו ובתוך מטופלינו. כך התבוננות במופעי הארכיטיפיים של הצל בנפש וההיכרות עמם עשויות להפחית את התפרצויותיו לתוך הקיום המודע ואת השתלטותו על ההתנהגות, וגם את השלכתו על האחר. לכן הציווי המוסרי של יונג, המבוסס על הציווי החרוט במקדש של האורקל מדלפי "דע את עצמך", רלוונטי בימינו כפי שהיה מאז ומתמיד.

רשימת מקורות

- אליאדה, מ' (1976 [2001]). תולדות האמונות והרעיונות הדתיים, כרך ב, תרגום: י' ראובני. תל אביב: הוצאת נמרוד.
- אליאדה, מ' (1949 [2003]). תבניות בדת השוואתית, תרגום: י' ראובני. תל אביב: הוצאת נמרוד.
- אפלטון (תש"ך). כתבי אפלטון, כרך ג, תרגום: י"ג ליבס, ירושלים: שוקן. באומן, א' (2005). שערות הזהב של השדר, בן שמן: מודן.
- דגלס, מ' (1966 [2004]). טוהר וסכנה: ניתוח של המושגים טוטם וטאבו, תרגום: י' סלע תל אביב: רסלינג.
- הסידורוס (תשט"ז). תיאוגוניה, שירת הסידורוס: מעשים וימים, תיאוגוניה, מגן הירקליס, תרגום: ש' שפאן, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 87-150.
- יונג, ק"ג (1993). זיכרונות, חלומות, מחשבות, תרגום: מ' אנקורי, תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 278-302.
- פרויד, ז' (1929 [1988]). מעבר לעקרון העונג, מעבר לעקרון העונג, תרגום: ח' איזק, עריכה: ח' אורמיאן, תל אביב: דביר, עמ' 95-137.
- נוימן, א' (1963). פסיכולוגיית המעמקים ומוסר חדש, תרגום: ש' זנדבנק, ירושלים: שוקן.
- נוימן, א' (1963 [2011]). הילד: האישיות בשחר התפתחותה, תרגום: י' טרייבר, בית יהושע: הוצאת חסידות.

ניטשה, פ' (תשס"ח). **אנושי, אנושי מדי, תרגום: י' גוטשלק וא' טננבאום, ירושלים: הוצאת מאגנס.**

עילם-גינדין, ת' (2011). **הטוב, הרע והעולם, בן שמן: מורן.**

הקוראן (2005), תרגום: א' רובין, תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב.

קטן בן-ציון, ד' (2005). **המיתולוגיה הסרבית, תל אביב: מפה.**

שגיא, א' (תשס"ו). **המסע היהודי-ישראלי: שאלות של תרבות ושל זהות, עורך: ד' ינון, ירושלים: מכון שלום הרטמן.**

שגיא, א' (תשס"ט). **המסע האנושי למשמעות: עיון הרמנויטי פילוסופי ביצירות ספרותיות, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.**

שפרה, ש' וי' קליין (1996). **בימים הרחוקים ההם: אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל אביב: עם עובד.**

שריג, י' (2005). **המיתולוגיה הסקנדינבית, תל אביב: מפה.**

De Bary, T. & I. Bloom (eds.) (1999). *Sources of Chinese Mythology*. 2nd ed., vol 1. New York: Columbia University Press.

Berndt, R. M. (1952). *Djanggawul: An Aboriginal Religious Cult of Northeastern Arnhem Land*. London: Routledge & Kegan Paul.

Dixon, R. B. (1902). Maidu myths, *Bulletin of the American Museum of National History*, Vol. 17, part 2, pp. 38–118. Retrieved on 4.7.2013 from: <http://digitallibrary.amnh.org/dspace/handle/2246/1250>.

Frazer, J. G. (1951). *The Golden Bough*. New York: The MacMillan Company.

Hale, H. (1888). Huron Folk-Lore, I: Cosmogonic Myths: The Good and Evil Minds, *Journal of American Folklore*, Vol. 1, No. 3, Oct.–Dec. 1888, pp. 180–182. Electronic version: Retrieved on 13.10.2013 from: <http://www.jstor.org/stable/534233?seq=4>.

Harrison, J.A. (1951). *Ancient Art and Ritual*, Oxford: Oxford University Press.

Jonas, H. ([1958] 1963) *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*, Boston, MA: Beacon Press.

Jung, C. G. (1958). Psychology and religion: West and east, trans.: R.F.C. Hull, *CW*, vol. 11, London: Routledge & Kegan Paul, pp. 164–180.

Jung, C. G. (1959). *Aion*, trans.: R.F.C. Hull, *CW*, vol. 9ii, London: Routledge & Kegan Paul, pp. 8–10, 23–36, 36–71.

Jung, C. G. (1960). *The Structure and the Dynamics of the Psyche*, trans.: R.F.C. Hull, *CW*, vol. 8 (*Bollingen series XX*). New York: Pantheon Books.

Jung, C. G. (1967). *Alchemical Studies*, trans.: R.F.C. Hull, *CW*, vol. 13 (*Bollingen Series XX*), Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Jung, C. G. ([1953] 1968). *Psychology and Alchemy*, trans.: R.F.C. Hull. 2nd ed., *CW*, vol. 12 (*Bollingen series XX*). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C. G. ([1959] 1968). *The Archetypes and the Collective Unconscious* (Trans.: R.F.C. Hull), 2nd ed., *CW*, vol. 9i (*Bollingen series XX*), Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jung, C. G. ([1964] 1970). *Civilization in Transition*, trans.: R.F.C. Hull, *CW*, vol. 10. London: Routledge & Kegan Paul.
- Jung, C. G. (1988). *Nietzsche's "Zarathustra": Notes of the Seminar Given in 1934–1939*, vol. 1. Princeton, NJ: Princeton University Press. Electronic version: retrieved on 28.8.2012 from: <http://books.google.co.il/books?id=igc64p-RsmQC&printsec=frontcover&dq=Nietzsche's+Zarathustra+jung&source=bl&ots=5kITMRYX4d&sig=WtZuEb8eij4qnyjCc92b75sGwI&hl=iw&sa=X&ei=tho-UIazAcKr0QWQv4DYAw&ved=0CC0Q6AEwAA#v=onepage&q=Nietzsche's%20Zarathustra%20jung&f=false>.
- Kekes, J. (1998). Evil, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London and New York: Routledge, Vol. 3, pp. 463–466.
- Knappert, J. (1970). *Myths & Legends of the Swahili*, Nairobi, London, Ibadan: Heinemann Educational Books.
- Levy-Bruhl, L. (1985). *How Natives Think*, trans.: L.A. Clare, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Malinowski, B. (1954). *Magic, Science and Religion*, New York: Doubleday Anchor Books.
- Neumann, E. ([1954] 2002). *The Origins and History of Consciousness*, trans.: R.F.C. Hull, London: Routledge.
- Neumann, E. ([1955] 1991). *The Great Mother*, 2nd ed. Trans.: R. Manheim, (*Bollingen Series*), Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Overing, J. (1985). There is no end to evil: The guilty innocents and their fallible god. D. Parkin (ed.). *The Anthropology of Evil*, Cambridge, MA & Oxford, UK: Basil Blackwell Ltd., pp. 244–278.
- Phillippi, D. L. (trans.) (1969). *Kojiki*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pierrakos, J. C. (1991). Anatomy of evil, C. Zweig & J. Abrahams (eds.), *Meeting the Shadow*, New York: Putnam's sons, pp. 88–91.

- Robertson-Smith, W. ([1927] 1969). *Lectures on the Religion of the Semites: The Fundamental Institutions*. New York: Ktav.
- Russell, J. B. (1977). *The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity*, Ithaca, CT & London: Cornell University Press.
- The Satapatha-Brahmana* ([1897] 1966). trans: J. Eggeling, ed.: F.M. Muller. Delhi: Motilal Banarsudass. Part IV.
- St. Augustine (1995). *Enchiridion: On Faith, Hope, and Love*, trans.: A. C. Outler), Library of Congress Catalog Card no. 55-5021. Electronic version: Retrieved on 30.11.2013 from: https://www.tertullian.org/fathers/augustine_enchiridion_02_trans.htm.
- Stein, M. (ed.) (1995). *Jung on Evil*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sumedho, V. A. (1992). *The Four Noble Truths*, Hertfordshire: Amaravati Publications, Buddha Dharma Education Association, Inc. Electronic version: retrieved on 25.10.1992 from: http://www.buddhanet.net/pdf_file/4nobltru.pdf.
- Von Franz, M.L. ([1974] 1995). *Shadow and Evil in Fairytales*, Boston & London: Shambala, pp. 192–215.
- Waters, F. (1963). *Book of the Hopi*, New York: Penguin books. New York: Ballantine Books, Inc. pp. 3-28.
- Zahner, R. C. (1955). *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*, Oxford: Clarendon Press.
- Zweig, C. & J. Abrahams (eds.) (1991). *Meeting the Shadow*. New York: Putnam's Sons.

מטפלת באמנות, מדריכה, מרצה בבית הספר לחברה ואמנויות, המכללה האקדמית אונו. אנליטיקאית יונגיאנית, המכון הישראלי לפסיכולוגיה יונגיאנית.

אילנה לח

רח' טשרניחובסקי 60

ירושלים

Elana.lkh@gmail.com

© כל הזכויות שמורות להוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים
 אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, להרנס
 לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך שהיא

כל הזכויות שמורות להוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס,
האוניברסיטה העברית, ירושלים
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם
לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך שהיא